„Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie”
Publikacja opracowana przez Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie
Instytucja Zarządzająca Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 – Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi
Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach Schematu II Pomocy Technicznej
„Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich” Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020

„Gospodarstwo opiekuńcze w rozwoju obszarów wiejskich — wyjazd studyjny”

podsumowanie wyjazdu studyjnego

organizowanego przez Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie

realizowanego na terenie Holandii i Niemiec

w dniach 03-07.09.2018

Kraków 2018

Opracowanie merytoryczne: Józefina Król, Konrad Stępnik

Redakcja techniczna: Krzysztof Kucia

Autorzy zdjęć: Józefina Król, Konrad Stępnik, Ryszard Kamionka

W przygotowaniu opracowania wykorzystano notatki uczestników wyjazdu: Dorota Chmiel, Ewelina Czarnik, Anna Czyżycka-Kurzydło, Adam Dąbrowski, Adam Kamionka, Ryszard Kamionka, Lucyna Kmak, Wioletta Knapik, Katarzyna Król, Anna Markowska, Dominika Marszałek-Rojek, Izabela Patalong, Elżbieta Perkowska-Stec, Ewa Podsiadło, Dominika Strzała, Michał Szanduła, Karolina Zdziech, Jolanta Zych.

Wydawca: Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie





Wszystkich zainteresowanych współpracą z KSOW informujemy o możliwości rejestracji w bazie partnerów KSOW na stronie www.ksow.pl

Kraków 2018

Spis treści

1. Informacje na temat projektu

2. Charakterystyka wybranych gospodarstw opiekuńczych w Holandii

2.1. ’t Paradijs

2.2. De Kleine Weide

2.3. De Henricus Hoeve

2.4. Hoeve Klein Mariëndaal

3. Charakterystyka wybranych gospodarstw społecznych w Niemczech

3.1. Institut für soziales Lernen mit Tieren

3.2. Bauernhof Sagel

4. Wnioski i podsumowanie

1. Informacje na temat projektu

Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie zrealizowało projekt pt.: "Gospodarstwo opiekuńcze w rozwoju obszarów wiejskich – wyjazd studyjny" obejmujący swoim zakresem zorganizowanie i przeprowadzenie pięciodniowego wyjazdu studyjnego do Holandii i Niemiec. Projekt został zrealizowany w ramach działania Jednostki Regionalnej KSOW Województwa Małopolskiego na lata 2014-2020.

Celem projektu było zwiększenie udziału zainteresowanych stron we wdrażaniu idei gospodarstwa opiekuńczego na obszarach wiejskich poprzez udział 20 osób w wyjeździe studyjnym do wybranych gospodarstw opiekuńczych na obszarach wiejskich w Niemczech i Holandii w III kwartale 2018 r. oraz upowszechnienie informacji o efektach wyjazdu wśród osób wdrażających inicjatywy na rzecz rozwoju obszarów wiejskich. Liczymy, że niniejsze podsumowanie przyczyni się do osiągnięcia tego drugiego celu.

Wyjazd studyjny skierowany był dla grupy 20 osób z terenu województwa małopolskiego, z których przynajmniej połowa nie przekroczyła 35-go roku życia. Wzięli w nim udział przedstawiciele Centrum Doradztwa Rolniczego Oddział w Krakowie, przedstawiciele partnerów projektu, lokalnych grup działania, ośrodków pomocy społecznej oraz Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Krakowie, a także mieszkańcy obszarów wiejskich z terenu województwa małopolskiego. Partnerami projektu byli: Małopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Uniwersytet Rolniczy im. H. Kołłątaja w Krakowie oraz Stowarzyszenie Centrum Edukacji Tradycja i Współczesność.

Operacja była realizowana ze względu na zidentyfikowaną potrzebę m.in. ułatwiania rolnikom różnicowania działalności, zakładania i rozwoju nowych przedsiębiorstw oraz tworzenia miejsc pracy na obszarach wiejskich, a także wspierania lokalnego rozwoju poprzez wprowadzanie nowoczesnych usług społecznych na obszarach wiejskich. Jednym ze sposobów zaspokojenia tych potrzeb może być rozwój tzw. rolnictwa społecznego (opiekuńczego). Zgodnie z definicją tego pojęcia zaproponowaną przez Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny, rolnictwo społeczne to innowacyjne podejście do rolnictwa, które polega na świadczeniu w lokalnej społeczności usług o charakterze opiekuńczo-społecznym z wykorzystaniem zasobów gospodarstwa rolnego.

Gospodarstwa opiekuńcze mogą świadczyć zróżnicowane usługi społeczne, począwszy od podstawowego wsparcia dla seniorów (pomoc w zaspokajaniu codziennych potrzeb, opieka higieniczna, zapewnienie kontaktu z otoczeniem) poprzez bardziej zaawansowane usługi kierowane do dzieci z problemami edukacyjnymi oraz osób niepełnosprawnych, opuszczających zakłady penitencjarne, wymagających aktywizacji zawodowej, zmagających się z uzależnieniami, czy chorych. Ze względu na pionierski zakres prac oraz na bieżące zapotrzebowanie wynikające ze zjawisk demograficznych, obecne działania Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie skupiają się na promowaniu idei gospodarstw opiekuńczych świadczących usługi dla osób w wieku senioralnym. W związku z tym, że w Polsce idea ta dopiero się rozwija, istnieje konieczność transferu wiedzy

i doświadczeń z innych krajów, w których z powodzeniem funkcjonują gospodarstwa opiekuńcze. Wśród krajów europejskich jednym z najbardziej zaawansowanych pod tym względem państw jest Holandia. Istnieje tam ponad 1000 gospodarstw opiekuńczych, które zrzeszone są w federacji Federatie Landbouw en Zorg (tł. Federacja Rolnictwa i Opieki). Ponadto, dobre przykłady wykorzystania działalności rolniczej w działalności opiekuńczej można znaleźć również w Niemczech.

Projekt dotyka problemu poszukiwania nowych zastosowań dla niewykorzystanych zasobów będących w posiadaniu gospodarstw rolnych, a tym samym możliwości osiągania dodatkowego źródła dochodu przez rodziny rolnicze. Województwo małopolskie cechuje się z jednej strony rozdrobnioną strukturą gospodarstw rolnych i najniższą średnią powierzchnią gruntów rolnych w gospodarstwie rolnym (w 2017 r. było to 4,04 ha), a z drugiej ogromnym potencjałem w zakresie podejmowania na obszarach wiejskich innowacyjnych przedsięwzięć.

Rozwój gospodarstw opiekuńczych i rolnictwa społecznego wymaga zdobywania wiedzy i umiejętności w zakresie innowacyjnych rozwiązań łączących obszar pomocy społecznej, rolnictwa i doradztwa. Realizacja operacji "Gospodarstwo opiekuńcze w rozwoju obszarów wiejskich – wyjazd studyjny" przyczyniła się zatem do zintensyfikowania działań związanych wielofunkcyjnym rozwojem obszarów wiejskich w Małopolsce. Niniejsze opracowanie zawiera przedstawienie sześciu podmiotów, które były wizytowane w trakcie wyjazdu studyjnego. Wśród nich znalazły się cztery gospodarstwa opiekuńcze w Holandii oraz dwa gospodarstwa społeczne w Niemczech.

2. Charakterystyka wybranych gospodarstw opiekuńczych w Holandii



2.1. ‘t Paradijs

Misją, która przyświeca prowadzeniu gospodarstwa opiekuńczego ‘t Paradijs jest stworzenie uczestnikom i ich rodzinom środowiska, w którym mogą pracować, dbać o swoje zdrowie, bezpiecznie spędzać swój czas oraz przystosowywać się do życia w społeczeństwie. Gospodarstwo rozpoczęło swoje funkcjonowanie w 2006 r.

W ramach działalności, gospodarstwo zajmuje się zarówno aktywizacją jak i wsparciem osób starszych, dzieci z autyzmem oraz wszystkich tych, którzy wymagają dziennej opieki i potrzebują pomocy psychologicznej (np. wypalenie zawodowe, powrót na rynek pracy etc.). Działalność gospodarstwa jest podporządkowana zasadom wynikającym z etyki chrześcijańskiej.



(Fot. J. Król)

Działalność opiekuńcza prowadzona jest w trybie:

- opieki dziennej od poniedziałku do piątku dla osób dorosłych i seniorów;
- opieki weekendowej i popołudniowej w środy dla dzieci, w tym tzw. weekendy odciążeniowe.

Grupy docelowe w gospodarstwie opiekuńczym		
dzieci ze spektrum autyzmu	dorosłe osoby niepełnosprawne intelektualnie, chore psychicznie i zmagające się z wypaleniem zawodowym	osoby starsze z demencją

Gospodarstwo opiekuńcze oferuje różne rodzaje opieki nad dziećmi i młodzieżą z autyzmem. Zajęcia odbywają się w grupach, których członkowie mają możliwość rozwijania swoich umiejętności społecznych. W omawianym gospodarstwie możliwe jest również udzielenie pomocy indywidualnej. W jej ramach odbywają się zajęcia z wykorzystaniem hipoterapii. Oferta dla dzieci podzielona jest na grupy wiekowe: 5-12 lat – środa popołudnie, 12-18 lat – środa wieczór, 6-18 lat – opieka weekendowa, grupa sobotnia oraz indywidualne doradztwo.

Gospodarstwo opiekuńcze oferuje ponadto chronione miejsca pracy dla dorosłych. Są one przeznaczone dla osób w wieku od 20 do 70 lat z chorobami psychicznymi lub niepełnosprawnościami intelektualnymi. Pomoc otrzymują osoby z takimi problemami, jak


(Fot. J. Król)

depresja, autyzm, uzależnienie od alkoholu, zaburzenia lękowe, samotność, niska samoocena. Wsparcie otrzymują również osoby, które szukają doświadczenia zawodowego oraz osoby, które mają problemy z dostosowaniem się do życia w społeczeństwie i z wypaleniem zawodowym. W ramach tej grupy główny nacisk kładzie się na dostrzeżenie i rozwój umiejętności tych osób, a także zwracana jest uwaga na użyteczność wykonywanej pracy. Dzięki temu uczestnicy gospodarstwa, poprzez doświadczenie pracy, nabierają szacunku do siebie, do swojej pracy oraz do innych. Bycie użytecznym przyczynia się do zadowolenia, nadaje strukturę tygodniowi i daje możliwości nawiązywania kontaktów z innymi.


(Fot. R. Kamionka)

W ramach grupy dorosłych, aktywności koncentrują się na codziennej działalności gospodarstwa rolnego. Uczestnicy pomagają w pracy w ogrodzie, przy uprawie warzyw, pomagają utrzymać porządek w ogrodzie warzywnym i kwiatowym, pomagają stawiać ogrodzenia i małą architekturę potrzebną w gospodarstwie, pomagają prowadzić sklep. Ponadto, uczestniczą w przygotowaniu posiłków i sprzątaniu pokoi. Uczestnicy angażowani są także w prace przy zwierzętach gospodarskich. W gospodarstwie rolnym prowadzony jest chów ekologicznych kur niosek. Codzienna produkcja ekologicznych jajek wynosi 8 tys. sztuk. Osoby dorosłe angażowane są do pracy w sortowni jajek, przy ich sprzedaży oraz dystrybucji.


(Fot. K. Stępnik)


(Fot. K. Stępnik)

Opieka dzienna dla osób starszych (z demencją) jest prowadzona od poniedziałku do piątku i skierowana jest do osób, które potrzebują kontaktu z innymi. Ta forma opieki jest również wsparciem odciążeniowym dla najbliższych. Osoby przyjmowane są od godz. 10.00, a dzień rozpoczyna się od wspólnego spotkania przy kawie lub herbacie. W dalszej kolejności, uczestnicy mogą pomagać przy różnych czynnościach w gospodarstwie, takich jak np. karmienie, opieka nad zwierzętami, pakowanie jaj, spacery po gospodarstwie i lesie, obróbka drewna, pomoc w przygotowaniu ciepłego posiłku, wspólne granie i udział w kreatywnych zajęciach. O godzinie 12.30 grupa zasiada do wspólnego ciepłego posiłku, który przygotowywany jest przez podopiecznych pod okiem kucharza na bazie produktów wyprodukowanych w gospodarstwie. Po obiedzie następuje czas na relaks i odpoczynek, natomiast o godzinie 14.45 odbywa się kolejne spotkanie podsumowujące dzień pracy. Dzień kończy się ok. 16.00.

Gospodarstwo zapewnia stały nadzór opiekunów, wolontariuszy i stażystów. Zespół zajmujący się opieką składa się z ludzi o różnych profesjach, w tym: rolnika, pracownika pomocy społecznej, pedagoga, terapeuty sztuki i ekologii, asystenta nauczyciela, pielęgniarki, doradcy i terapeuty dla dzieci. Gospodarstwo opiekuńcze współpracuje również z lekarzem z pobliskiej miejscowości Barneveld, który jest dostępny w pilnych przypadkach. W ramach gospodarstwa udzielane jest poradnictwo eksperckie, dzięki obecności pracownika socjalnego, pedagoga społecznego oraz studentów pracy socjalnej. Kilka razy w roku organizowane są wspólne pikniki pracowników, wolontariuszy oraz uczestników gospodarstwa.

Istnieje możliwość skorzystania z płatnego dojazdu do gospodarstwa – gospodarstwo ma swoje pojazdy, którymi codziennie transportowani są uczestnicy do i ze swoich domów. Do gospodarstwa opiekuńczego przybywają mieszkańcy pobliskich miejscowości położnych w promieniu 15 km.

Dochód z działalności opiekuńczej stanowi około 50% całego dochodu gospodarstwa. Oprócz działalności gospodarstwa opiekuńczego, w ofercie znajdują się także (sami nazywają siebie „Zintegrowaną Firmą Rolniczą”):

- wynajem przestrzeni na spotkania, w tym spotkania biznesowe, przyjęcia, imprezy zespołowe, integracyjne, wykłady;
- catering;
- sklep z własnymi oraz lokalnymi produktami ekologicznymi – w ofercie asortyment mięsa, owoców, warzyw, a także produkty przetworzone takie jak soki, miody, dżemy, mieszanki do pieczenia, wyroby dziane i szydełkowane, książki i pocztówki.



(Fot. J. Król)

2.2. De Kleine Weide



Farma, w ramach której prowadzone jest obecnie gospodarstwo opiekuńcze *De Kleine Weide* została założona w 1933 r. W latach 90' jej właściciele podjęli decyzję o stworzeniu campingu, a na początku XXI w. stara obora została przerobiona na pokoje *Bed&Breakfast*. W 2003 r. w gospodarstwie rozpoczęto świadczenie usług opiekuńczych. Pierwotnie odbywało się to w formie wynajmu powierzchni dla organizacji opiekuńczej, a następnie od 2007 r. samodzielnie już jako gospodarstwo opiekuńcze. Na początku działało ono 3 dni w tygodniu przyjmując 2 osoby dziennie, z czasem było to już 5 dni w tygodniu dla 10 osób dziennie. Główną inspiracją do powstania gospodarstwa opiekuńczego była pomoc drugiemu człowiekowi oraz wizja pracy we własnym gospodarstwie wraz ze swoją rodziną.

Celem działalności właścicieli farmy jest przede wszystkim dobro drugiego człowieka, dzielenie się swoją wiarą oraz wywołanie uśmiechu na twarzy podopiecznego gdy opuszcza to gospodarstwo opiekuńcze. Niemniej ważnym celem jest zapewnienie dodatkowego źródła dochodu umożliwiającego rozwijanie gospodarstwa.

Odbiorcami usług są:

- osoby z demencją;
- osoby chore na Alzheimera;
- osoby niepełnosprawne intelektualnie;
- osoby, które wyszły z uzależnień od alkoholu i narkotyków;
- osoby po wypadkach z uszkodzeniami mózgu.



(Fot. J. Król)

Obecnie gospodarstwo w swojej ofercie posiada szeroką ofertę usług dodatkowych. Wśród oferowanych obecnie usług znajdują się:

- mini-camping;
- pokoje bed&breakfast od poniedziałku do piątku;
- wynajem pokoi dla grup zorganizowanych w weekendy;
- sprzedaż produktów z gospodarstwa;
- terapie zajęciowe;
- zooterapia;
- hortiterapia;
- terapia kulinarna.


(Fot. K. Stępnik)

W gospodarstwie opiekuńczym dzień zaczyna się ok. 9:30, a kończy o 16:00. Każdego dnia ustalany jest grafik zajęć z przypisanymi do danej czynności osobami. Przykładowe aktywności to: karmienie zwierząt, prace na zewnątrz, mycie samochodów, przygotowywanie posiłku, prace w kuchni, kreatywne ćwiczenia, sprzedaż produktów z gospodarstwa. Na każdy dzień podawane jest także aktualne czytanie z biblii.

Działalność gospodarstwa opiekuńczego przynosi liczne rezultaty. Najważniejszy z nich to zadowolenie podopiecznych. Gospodarstwo stanowi także miejsce pracy i oferuje możliwość odbycia stażu. W ramach działalności organizowane są liczne festyny i wydarzenia dla wolontariuszy, podopiecznych i wszystkich zainteresowanych.



(Fot. J. Król)

Gospodarstwo opiekuńcze posiada pewne udogodnienia, m.in. pomieszczenia na jednym poziomie, podjazdy, łazienki i toalety dostosowane dla osób niepełnosprawnych. Wykorzystywane pomieszczenia w gospodarstwie to: kuchnia, jadalnia, pokój dzienny, taras, patio, pomieszczenia terapii zajęciowej (np. stolarnia, warsztat malarski).

Każda z osób przebywających w gospodarstwie opiekuńczym ma opracowany Indywidualny Plan Działania (IPD), który definiuje cele do osiągnięcia dla danej osoby. Ich osiągnięcie jest weryfikowane przez pracowników socjalnych. Dla każdej osoby najważniejszy cel to zwiększenie aktywności społecznej. Dodatkowym aspektem jest zapewnienie wytchnienia dla opiekunów.

W działalność gospodarstwa opiekuńczego angażują się wolontariusze. Jednym z ich głównych zadań jest dowożenie podopiecznych, którzy mieszkają w miejscowościach w promieniu 15 kilometrów. Koszty paliwa w części są refundowane przez samorząd gminny. W związku z przewożeniem pasażerów wymagane jest zapewnienie dodatkowego ubezpieczenia.


(Fot. K. Stępnik)

Głównym źródłem finansowania są środki przekazywane przez samorząd lokalny. Współpraca z samorządem dotyczy także kierowania do gospodarstwa osób wymagających pomocy. Pracownicy socjalni kontaktują się z przyszłymi podopiecznymi oraz badają ich potrzeby pod katem ich pobytu w gospodarstwie opiekuńczym.


(Fot. K. Stępnik)

Gospodarstwo finansowane jest także ze środków publicznych w ramach systemu tzw. budżetu osobistego. W największym uproszczeniu można opisać go jako możliwość realizacji w gospodarstwie bonów na usługi opiekuńcze wydawanych przez władze państwowe osobom potrzebującym. Osoby te mają możliwość samodzielnego decydowania o tym, gdzie będą pobierać należne im usługi i wiele z nich decyduje się na korzystanie z pomocy właśnie w gospodarstwach opiekuńczych. Dodatkowym źródłem finansowania są także środki własne podopiecznych. Aktualnie gospodarstwo opiekuńcze ma podpisane umowy o świadczenie usług opiekuńczych z 50 osobami, w tym 3 umowy w ramach finansowania z budżetu osobistego, 2 umowy na finansowanie ze środków prywatnych, a 45 to umowy finansowane z samorządu lokalnego.


(Fot. J. Król)

Gospodarstwo opiekuńcze działa jako członek większej spółdzielni. Dzięki temu ma silniejszą pozycję w relacji z samorządem i możliwości pozyskiwania środków rozdysponowywanych w przetargach na usługi opiekuńcze.

2.3. De Henricus Hoeve



Bezpośrednią inspiracją do powstania gospodarstwa opiekuńczego było wystąpienie w rodzinie choroby związanej z podeszłym wiekiem (demencja), które unaoczniło gospodarzom potrzeby wynikające z konieczności zapewnienia odpowiedniej opieki osobie z tego typu trudnościami. Wcześniejsze doświadczenia związane z organizowaniem na terenie gospodarstwa festynów i wydarzeń samopomocowych opierających się o potencjał lokalnej wspólnoty i chęć zdywersyfikowania źródeł utrzymania zaowocowały pomysłem utworzenia gospodarstwa opiekuńczego. Gospodarstwo rozpoczęło swoją działalność ok. 1995 r.

Aktualnie w *De Henricus Hoeve* odbiorcami usług jest około 15 osób (jednocześnie) dowożonych finansowanym z zasobów gminnych busem z obszaru o powierzchni 20 km². Grupą odbiorców są osoby powyżej 45 roku życia z dysfunkcjami fizycznymi, uszkodzeniem mózgu, zaburzeniami psychicznymi oraz osoby starsze (w tym z demencją). Każda z osób przebywających w gospodarstwie opiekuńczym ma opracowany Indywidualny Plan Działania (IPD) zawierający zalecenia zdrowotne oraz rekomendacje odnośnie czasu przebywania w gospodarstwie. Odbiorcy wsparcia mogą przebywać w gospodarstwie opiekuńczym od poniedziałku do soboty. Gospodarstwo nie prowadzi terapii w sensie medycznym. Dysponuje nieregularnym wsparciem 8 wolontariuszy, zatrudnia 3 osoby na pełny etat i korzysta z pomocy stażystów. 70% dochodu gospodarstwa pochodzi ze świadczenia usług opiekuńczych i usług wytchnieniowych dla rodzin osób niepełnosprawnych i starszych, a 30% generuje działalność rolnicza. Gospodarstwo rolne oferuje mleko, miód i mięso z ekologicznej hodowli. Warzywa uprawiane są na potrzeby własne gospodarstwa opiekuńczego.


(Fot. K. Stępnik)


(Fot. J. Król)

Na rzecz gospodarstwa opiekuńczego wykorzystywane jest wydzielone pomieszczenie, które jest jasne, przyjazne, uwzględniające potrzebę odpoczynku, zorganizowane tak, by ułatwić wspólne spędzanie czasu, zapewniające dostęp do picia i jedzenia (aneks kuchenny). Toalety są przestronne i wyposażone w uchwyty. Nie są one w pełni przystosowane do potrzeb osób z niepełnosprawnościami, ale wystarczające, dobrze sprawdzają się w przypadku osób starszych. Teren wyodrębniony z gospodarstwa rolnego, w tym teren ogrodu, przystosowany jest do osób poruszających się na wózkach inwalidzkich.

Plan dnia wyznacza codzienną rutynę zgodną z Indywidualnym Planem Działania określonym dla każdej z osób przebywających w gospodarstwie opiekuńczym.


(Fot. J. Król)

Rozkład typowego dnia w gospodarstwie przedstawia się następująco:

10:00 – kawa lub herbata – relaks przy wspólnym stole, następnie:

- prace w ogrodzie, aktywności własne, wspólne gry, czytanie gazet,
- przygotowywanie wspólnego posiłku - wyznaczone w danym dniu osoby są odpowiedzialne za ostateczny efekt, pozostałe osoby mogą przyłączyć się wedle uznania i możliwości; posiłek przygotowywany jest ze świeżych składników pochodzących z gospodarstwa,
- wspólny posiłek jest obowiązkowym punktem dnia,
- odpoczynek w części przeznaczonej do relaksu lub spacer,

14:00 – trening pamięci, wspólne gry, przygotowywanie podwieczorku, ćwiczenia gimnastyczne dla osób starszych,

16:00 – zakończenie dnia w gospodarstwie opiekuńczym.


(Fot. K. Stępnik)

Źródła finansowania pobytów w ramach gospodarstwa opiekuńczego zapewniają:

- władze lokalne (pobyt osób starszych finansowany przez gminę),
- budżet osobisty,
- NGO, Fundacje, OPS – podmioty zlecające świadczenie usług opiekuńczych na rzecz swoich podopiecznych,
- Opłaty wnoszone przez uczestników lub ich opiekunów.

Możliwe jest finansowanie pobytu łączące różne źródła.

W zależności od gminy stawki za pobyt osób objętych wsparciem różnią się. W przypadku *De Henricus Hoeve* wynoszą one 33 € za pobyt osoby wymagającej niewielkiego wsparcia (samoobsługowej) i 60 € za pobyt osoby wymagającej większego wsparcia. Stawki za pobyt uzależnione są od dotacji samorządowej definiowanej na poziomie gminy.

Gospodarstwo opiekuńcze współpracuje z lokalnymi władzami samorządowymi, rodzinami podopiecznych i wolontariuszami, a dzięki stwarzanej atmosferze przyjaźni i otwartości stanowi także miejsce spotkań lokalnej społeczności.


(Fot. J. Król)

2.4. Hoeve Klein Mariëndaal

Gospodarstwo opiekuńcze *Hoeve Klien Mariëndaal* różni się od omawianych powyżej tym, że jest prowadzone przez fundację oraz działa na terenie miasta Arnhem. Gospodarstwo opiekuńcze powstało 14 lat temu, początkowo na dzierżawionej ziemi, która 6 lat temu została zakupiona. Jednym z głównych problemów dla nowo powstałych inicjatyw jest integracja z lokalną społecznością, dlatego powstał pomysł stworzenia gospodarstwa opiekuńczego w bliskim sąsiedztwie miasta. Wykorzystano do tego teren gospodarstwa, które zakończyło swoją działalność 20 lat temu. Aktualnie gospodarstwo znajduje się na terenie obszaru chronionego, a jego powierzchnia to 3,5 ha. Ze względu na swoje położenie prowadzenie produkcyjnej działalności rolniczej jest ograniczone. Obecnie obejmuje ona jedynie prowadzenie ogrodu warzywnego oraz uprawę kwiatów, a utrzymywane w gospodarstwie zwierzęta wykorzystywane są do celów rekreacyjnych.

Podstawowym założeniem w gospodarstwie opiekuńczym jest oferowanie możliwości pracy połączonej z zajęciami kreatywnymi i aktywizującymi, a także możliwość doświadczania i integracji zarówno na poziomie człowiek – człowiek, jak i człowiek – zwierzęta. Zakres aktywności obejmuje pobyt dzienny od poniedziałku do piątku z możliwością pielęgnowania ogrodu warzywnego, prowadzenia uprawy kwiatów, opieki nad zwierzętami, rekreacji na powietrzu i w pracowniach rękodzielniczych. Dodatkową działalnością jest prowadzenie restauracji i kawiarni, z usług których korzystają mieszkańcy miasta. Średnio w ciągu tygodnia usługi opiekuńcze świadczone są na rzecz ok. 90 osób.



(Fot. J. Król)

Główne grupy docelowe oferowanego wsparcia to:

- dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi,
- dorośli niepełnosprawni intelektualnie, chorzy psychicznie i z uszkodzeniami mózgu,
- osoby starsze z demencją.


(Fot. K. Stępnik)

Dla osób dorosłych gospodarstwo opiekuńcze ma stwarzać możliwości uczenia się, eksperymentowania i pracy, w celu zdobywania doświadczenia zawodowego. Dodatkowym elementem jest organizowanie szkoleń dla podopiecznych z możliwością uzyskania różnych certyfikatów, np. pomocnika rolnika. Celem opieki dla dzieci jest nie tylko nauka poprzez zabawę, ale także odciążanie rodziców.

Ze względu na gwałtownie rosnącą liczę osób starszych w społeczeństwie wyzwaniem na przyszłość jest rozwijanie oferty dla osób z demencją. Głównym zadaniem gospodarstwa opiekuńczego w odniesieniu do tej grupy jest odciążenie stałych opiekunów.

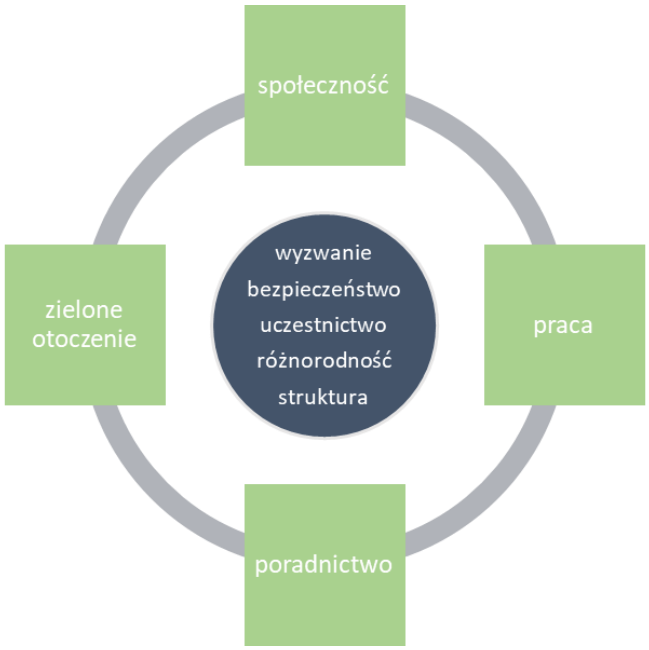
Zalety korzystania z usług gospodarstwa opiekuńczego:

- zróżnicowanie aktywności, które są potrzebne i praktyczne,
- możliwość nauki i współuczestniczenia w codziennych obowiązkach gospodarskich,
- realna praca dla społeczności lokalnej,
- odciążanie rodziców i opiekunów osób z potrzebami,
- oferowanie usług dla lokalnej społeczności,
- system jakości gwarantujący solidność wykonywanych usług.

Bardzo ważna jest integracja gospodarstwa opiekuńczego ze społecznością lokalną, dlatego podejmowane są różnego rodzaju działania. Po pierwsze, w gospodarstwie opiekuńczym zaangażowanych jest 40 wolontariuszy, którzy pomagają np. w transporcie uczestników, w codziennych zajęciach itp. Po drugie, organizowane są otwarte spotkania, np. bożonarodzeniowe, na które zapraszani są wszyscy uczestnicy gospodarstwa opiekuńczego, opiekunowie, wolontariusze, a także członkowie lokalnej


(Fot. K. Stępnik)

społeczności. Gospodarstwo opiekuńcze stale współpracuje z samorządem i Uniwersytetem w Wageningen.



W gospodarstwie opiekuńczym ważna jest rola rolnika – osoby, która je prowadzi. To na niej spoczywa obowiązek zapewnienia bezpieczeństwa. Ważnym zadaniem jest kierowanie nie tylko samym podmiotem, ale także motywowanie uczestników do aktywności. Najważniejszym zaś zadaniem jest sprawianie, aby uczestnicy koncentrowali się na swoich możliwościach, a nie chorobach.

Uczestnicy gospodarstwa opiekuńczego muszą mieć możliwość brania udziału w pracach gospodarczych, szczególnie ze zwierzętami i roślinami. Stwarza to możliwości wykonywania pracy, która jest pożyteczna i której efekty są widoczne. Dzięki temu uczestnicy mają możliwość wyboru intersujących dla siebie aktywności, które mogą traktować jako wyzwanie. Dodatkowo wspierającym elementem jest przebywanie w zielonym otoczeniu, co służy relaksacji i wpływa pozytywnie na zdrowie i samopoczucie uczestników.

Farma, w ramach której funkcjonuje opisywane gospodarstwo opiekuńcze, dywersyfikuje swoje źródła dochodu podejmując wiele różnych aktywności. Prawie 60% dochodu pochodzi z prowadzonej działalności opiekuńczej, która w części jest finansowana z budżetu samorządu i budżetu osobistego (pobyty osób starszych z demencją). Warto podkreślić, że to źródło finansowania od początku działalności gospodarstwa opiekuńczego spadło o ok. 20%. Pozostała część dochodu pochodzi z prowadzonej działalności gospodarczej, w tym prowadzenia restauracji (goście indywidualni oraz organizacja imprez), sprzedaży warzyw w formie paczek *eco-box*, usług pielęgnacji zieleni dla miasta, sprzedaży drewna ciętego. Fundacja korzysta także z finansowania projektowego (ok. 10% dochodu). Główne koszty w gospodarstwie opiekuńczym to koszt zatrudnienia 14 pracowników, utrzymanie budynków oraz obsługa kredytu, który został zaciągnięty na zakup gospodarstwa.


(Fot. J. Król)

3. Charakterystyka wybranych gospodarstw społecznych w Niemczech



3.1. Institut für soziales Lernen mit Tieren

Institut für soziales Lernen mit Tieren (Instytut Społecznej Edukacji ze Zwierzętami) w Lindwedel zajmuje się prowadzeniem krótkoterminowych terapii ze zwierzętami. Jego działalność rozpoczęła się 25 lat temu i od tego czasu dynamicznie się rozwija. Inspiracją do podjęcia takiej działalności były wyniki badań, które wskazują, że między ludźmi a zwierzętami powstaje szczególna więź, która może być wykorzystywana do działań terapeutycznych i edukacyjnych.

Instytut prowadzi działalność gospodarczą, która opiera się w głównej mierze na współpracy z instytucjami pomocowymi i edukacyjnymi. Najczęściej pracownicy Instytutu razem ze zwierzętami jadą do danej instytucji, np. do domu opieki, szpitala czy ośrodka terapeutycznego. Zdarza się także organizacja zajęć na terenie gospodarstwa. Terapie prowadzone są najczęściej dla grup od 5 do 6 osób (maksymalnie do 10 osób przy pomocy 1-2 wolontariuszy-stażystów) i trwają zazwyczaj od 2 do 4 godzin. Oferta gospodarstwa kierowana jest głównie do osób niepełnosprawnych – dzieci dorosłych i seniorów. Przygotowanie do przeprowadzenia usługi obejmuje:

- sprawdzenie lokalizacji,
- poznanie grupy docelowej, w tym określenie liczby uczestników w celu dopasowania liczby zwierząt,
- przygotowanie mobilnych klatek, aby w trakcie transportu stworzone były warunki jak najbardziej zbliżone do warunków domowych,
- zaplanowanie konkretnych aktywności.



(Fot. J. Król)


(Fot. J. Król)

Podstawowym oddziaływaniem terapeutycznym jest kontakt ze zwierzętami. Do prowadzonych terapii wykorzystywane są: psy, osły, konie, krowy, owce, kozy, łabędzie, gęsi, kurczęta, króliki i świnki morskie. Głównym celem Instytutu jest tworzenie przyjaznego miejsca, w którym zarówno opiekunowie jak i podopieczni mogą miło i aktywnie spędzać czas. Największą zaletą terapii wykorzystującej zwierzęta jest to, że kontakt z nimi pomaga wyjść z izolacji społecznej, pozwala odzyskać zaufanie do ludzi. Zwierzęta akceptują nasze wady, są źródłem pocieszenia, a przebywanie z nimi poprawia samopoczucie.

W Instytucie nacisk kładziony jest na profesjonalny sposób pracy ze zwierzętami. Podkreślane jest, że Instytut nie jest cyrkiem, a miejscem, w którym tworzone są wzorce pewnych zachowań. Profesjonalizm objawia się m.in. w przygotowaniu i kierunkowym wykształceniu pracujących osób. W Instytucie zatrudnione są na stałe trzy osoby. Podejmowana jest także współpraca z psychoterapeutami, lekarzami, którzy ukończyli zaawansowane szkolenia w zakresie pracy ze zwierzętami. Ponadto w pracę zaangażowani są także stażyści-studenci, którzy są bardzo pomocni w trakcie pracy z grupą. Profesjonalizm Instytutu dotyczy także warunków życia i pracy, jakie stwarzane są dla zwierząt. Wszystkie domki dla zwierząt wykonane są z naturalnych materiałów, wyścielonych słomą, z odpowiednim dostępem światła oraz dostosowaniem liczby ich mieszkańców do warunków i charakteru danego zwierzęcia (w przypadku zwierząt stadnych zapewnienie grupy).


(Fot. K. Stępnik)

W pracy z dziećmi bardzo ważne jest odpowiednie przygotowanie. Z tego względu polecana jest organizacja zajęć przygotowujących bez udziału zwierząt, a np. z użyciem marionetek czy pacynek. Dzięki temu dzieci mają okazję oswoić się z różnymi gatunkami zwierząt oraz nauczyć się sposobów zachowania w ich obecności bez narażania na ryzykowne sytuacje. Zwierzęta wykorzystywane są nie tylko w zajęciach terapeutycznych dla dzieci, ale także dla dorosłych. Niezależnie od wieku podopieczni potrzebują bezpośredniego kontaktu ze zwierzętami, zarówno kontaktu fizycznego poprzez dotyk, jak i kontaktu emocjonalnego, który wynika z potrzeby zaprzyjaźnienia się i bezwarunkowej akceptacji. Jednocześnie, trzeba mieć na uwadze, że praca ze zwierzętami jest zawsze obarczona ryzykiem, dlatego trzeba zachowywać środki ostrożności.

Motto, które towarzyszy pracy Instytutu brzmi: *less is more*. Właściciele wychodzą z założenia, że należy pracować z mniejszą liczbą gatunków zwierząt, ale jednocześnie lepiej znać ich cechy i zastosowanie do terapii. Tak samo lepiej mieć mniej klientów, ale lepiej znać ich potrzeby i problemy, niż dążyć za wszelką cenę do poszerzania grona odbiorców usług. Dzięki temu można lepiej dopasować konkretne zwierzę do potrzeb danych osób wymagających wsparcia.

25-letnia historia Instytutu wskazuje, że najlepszą formą marketingu jest marketing *face-to-face*, a także praca z ludźmi i obecność w życiu lokalnej społeczności. Trzeba pokazywać wartość tej pracy, wychodzić ze zwierzętami do członków społeczności i istniejących w niej instytucji, ponieważ dzięki takim działaniom można zbudować rozpoznawalność.



(Fot. J. Król)

ZWIERZĘTA GOSPODARSKIE WYKORZYSTYWANE W TERAPIACH

Świnie

Świnie są zwierzętami wykorzystywanymi ze względu na swoje zdolności komunikacyjne, możliwość kontaktu cielesnego oraz sposób, w jaki pobierają żywność. Świnie komunikują się w sposób dźwiękowy, dlatego można nawiązać z nimi interakcję. Łatwo można je przyuczyć do pracy z osobami niepełnosprawnymi. W Instytucie każdy osobnik ma swoje imię, na które reaguje.

Owce

Owce są podobne do świń w wielu aspektach, przede wszystkim istnieje możliwość komunikowania się z nimi za pomocą głosu. Wełna owcza daje uczucie ciepła i miękkości. Owce są bardzo ostrożne podczas jedzenia, dlatego mogą być karmione przez dzieci. Są to zwierzęta bardzo społeczne i towarzyskie, dlatego mogą być dobrym przykładem do uczenia pracy w grupie. Owce są także wykorzystywane do tzw. *snoozle activity*, czyli do aktywności mającej na celu uspakajanie ludzi. Ze względu na to, że owce są przeżuwaczami, czas potrzebny na trawienie można wykorzystać jako element relaksacji, wykorzystywany szczególnie do pracy z dziećmi z ADHD.

Kozy

Kozy potrafią doskonale komunikować się z ludźmi za pomocą dźwięków oraz gestów. Nie przepadają jednak za kontaktem fizycznym, dlatego większe znaczenie terapeutyczne ma proces karmienia, a nie samo dotykanie. Kozy są spontaniczne, impulsywne, kapryśne i bardzo zmienne. Można je jednak przyuczyć, np. do chodzenia ze smyczą.

Osły

Osły są bardzo komunikatywnymi zwierzętami, które lubią nawiązywać relacje z ludźmi. Są to zwierzęta bardzo inteligentne, które wbrew stereotypom lubią pracować. Osły wykazują pewne podobieństwa do koni, ale jednocześnie nie są tak niebezpieczne, ponieważ są wolniejsze i spokojniejsze. Osły dobrze znoszą długie spacery i długą jazdę oraz lubią kontakt fizyczny. Osły nadają bardzo precyzyjne i zrozumiałe komunikaty niewerbalne. W ich trenowaniu można wykorzystać metodę *clicker training* (wydawanie komend za pomocą pstrykania palcami lub specjalnym urządzeniem wydającym dźwięk „klikania").

Kury

Zalety kur nie do końca są odkryte i wykorzystywane w terapii. Kury są bardzo inteligentnymi zwierzętami, można je wytrenować za pomocą *„klikera"*. Kury wydają szczególnie interesujący i specyficzny dźwięk w trakcie znoszenia jaj. Ponadto, można je nosić i przytulać, dlatego świetnie nadają się do pracy z osobami niepełnosprawnymi. Pokazują swoją odmienność, a w stadzie obowiązuje hierarchia („porządek dziobania"). Zaletą stosowania kur do terapii jest niski koszt ich utrzymania.

Krowy

Krowy bardzo dobrze komunikują się za pomocą dźwięków. Ponadto bardzo lubią kontakt cielesny, który jest jednocześnie bardzo korzystny dla podopiecznych. Krowy są bardzo imponujące, pełne respektu i dystansu, dlatego wywierają bardzo dobre wrażenie na podopiecznych. Krowy ze względu na swój układ trawienny potrafią się wylegiwać i wylizywać wiele godzin, dlatego też podopieczny może leżeć obok lub na nich i odczuwać dzięki temu jednostajny ruch oddychającego zwierzęcia. Od krów możemy się zatem uczyć spokoju. Krowy rozpoznają ludzi i ich nastroje.

3.2. Bauernhof Sagel

Gospodarstwo społeczne *Bauernhof Sagel* położone jest w zachodniej części Niemiec, w kraju związkowym Nadrenia Północna-Westfalia w Zagłębiu Ruhry. Jest to rodzinne gospodarstwo, które w przeszłości było wyspecjalizowanym gospodarstwem o powierzchni 170 ha ukierunkowanym na hodowlę świń rasy *Duroc*. Niekorzystna koniunktura na rynku produktów rolniczych zmusiła kilka lat temu gospodarzy do poszukiwania alternatywnych źródeł dochodów.



(Fot. J. Król)

Pierwszym pomysłem było stworzenie „gospodarstwa przyjaznego zwierzętom" z ofertą edukacyjną skierowaną do młodzieży i osób niepełnosprawnych. Wprowadzono także ofertę wynajmu ogródków, czyli przygotowanych, wyznaczonych fragmentów ziemi uprawnej, na których klienci tworzyli indywidualne warzywniki i zajmowali się zbiorem wytworzonych produktów. Wprowadzone oferty nie przynosiły dużych dochodów, ale dzięki nim rosło zainteresowanie ludzi samym gospodarstwem. Właściciele bacznie obserwowali osoby przyjeżdżające do gospodarstwa i wsłuchiwali się w ich oczekiwania.


(Fot. K. Stępnik)

W tym czasie powierzchnia gospodarstwa zmniejszyła się do 17 ha będących własnością gospodarzy, a struktura hodowli wzbogaciła się o krowy (30 sztuk), konie, drób (w tym ptaki ozdobne) i osła. Zmiana profilu produkcji w gospodarstwie trwała trzy lata. Dzięki wprowadzeniu różnorodności wyeliminowano ryzyko ekonomiczne związane ze specjalizacją, które teraz rozkłada się na różne branże. Jednocześnie wzmocnieniu ulega marka *„Gospodarstwa przyjaznego zwierzętom"*, wokół której budowane są podstawowe aktywności.

Podstawą budowania marki *Bauernhof Sagel* są trzy założenia:

- zwierzęta w gospodarstwie są szczęśliwe i zadowolone;
- gospodarze dobrze traktują swoje zwierzęta i je szanują;
- coraz ważniejsza jest wiedza na temat pochodzenia żywności, którą spożywamy.



(Fot. K. Stępnik)

Wśród oferowanych aktywności najważniejszą i najbardziej dochodową jest prowadzenie żłobka i przedszkola, które są prowadzone przez żonę gospodarza. Obecnie pod jej opieką jest dziennie 8 dzieci w wieku od kilku miesięcy do kilku lat. Miejsca w przedszkolu rezerwowane są przez rodziców już przed narodzinami dziecka. Do 2021 roku brak już wolnych miejsc, dlatego wciąż pojawiają się opinie o konieczności rozszerzenia oferty o większą liczbę miejsc. Dzięki przebywaniu w gospodarstwie starsze dzieci uczą się w jaki sposób zasiać czy zasadzić warzywa i jak wygląda ich zbiór. Przebywanie w gospodarstwie wiąże się z zabawą oraz ucieczką od wszechobecnego nadmiaru bodźców, generowanego między nimi przez media elektroniczne. Rodzice maluchów są zadowoleni z tego, że ich dzieci są „brudne, ale szczęśliwe", że przebywają na świeżym powietrzu, mają codzienny kontakt z naturą i zwierzętami oraz wiedzą „skąd się bierze mleko". Uważają, że pobyt w takim żłobku pozwala dzieciom lepiej się rozwijać, a dzięki specyfice środowiska farmy wzrasta ich odporność.

Oferta gospodarstwa obejmuje również szereg innych aktywności, takich jak:

- organizacja przyjęć okolicznościowych (np. przyjęcia urodzinowe dla dzieci w wieku 4-10 lat, podczas których dzieci jeżdżą pod opieką na koniach; w miesiącu odbywa się około 15 takich imprez, czas trwania jednej imprezy ok. 3h)
- organizacja spotkań dla seniorów;
- prowadzenie warsztatów kulinarnych tzw. „seminaria z grillowania" z możliwością przyrządzenia potraw z mięsa pochodzącego z gospodarstwa;
- warsztaty z rzeźby w dyniach;


(Fot. K. Stępnik)

- oprowadzanie grup po gospodarstwie – gospodarstwo posiada swój profil społecznościowy, za pośrednictwem którego klienci zgłaszają chęć odwiedzenia gospodarstwa; bazując na tych zgłoszeniach właściciel tworzy grupy odwiedzających i 3-4 razy w miesiącu takie wizyty się odbywają;
- są zajęcia terapeutyczne z „trudną" młodzieżą - prowadzone przez wykwalifikowanego terapeutę współpracującego z gospodarstwem;
- wynajem ogródków warzywnych w ramach współpracy z inicjatywą „*Meine ernte*".

Właściciel obecnie skupia się także na rozwoju i koordynacji sprzedaży bezpośredniej mięsa oraz poszukiwaniu nowych farm do współpracy. Jest to możliwe dzięki obecności marki *Bauernhof Sagel* w lokalnej społeczności oraz stale rosnącemu popytowi na produkt wysokiej jakości pochodzący z zaufanego źródła. W ten sposób gospodarz stał się bezpośrednim dostawcą mięsa i obecnie prowadzi m.in. internetową witrynę, za pomocą której można zamówić, kupić i odebrać na miejscu mięso wołowe, wieprzowe i drobiowe pochodzące z tego i 7 innych okolicznych gospodarstw rolnych. Gospodarstwa tworzą jak dotąd nieformalną grupę producentów tzw. „Gospodarstw przyjaznych zwierzętom", której liderem i koordynatorem jest właściciel opisywanego gospodarstwa.

Farma i jej rozliczne działalności opierają się na pracy właścicieli i ich trzech synów przy wsparciu wolontariuszy (wolontariat nieformalny). Wolontariusze zgłaszają się do pomocy w gospodarstwie głównie poprzez media społecznościowe. W ostatnich latach w gospodarstwie uczyło się też kilku praktykantów i stażystów. Aktualnie 90% dochodów nie jest uzyskiwana z działalności produkcyjnej, ale pochodzi z aktywności, do których wykorzystywane są zasoby gospodarstwa rolnego.


(Fot. K. Stępnik)

4. Wnioski i podsumowanie

Zaprezentowane przykłady holenderskie i niemieckie ukazują różnorodność działań, które mieszczą się w ramach rolnictwa społecznego. Potwierdzają one także różnicę w podejściu do tematu rolnictwa społecznego i opiekuńczego w tych dwóch krajach. W Niemczech w każdym kraju związkowym obowiązuje inne prawo w zakresie rolnictwa, opieki społecznej, terapii i pedagogiki. W ramach szeroko rozumianego rolnictwa społecznego funkcjonuje najwięcej gospodarstw edukacyjnych, a gospodarstwa społeczne w większości przypadków są wyspecjalizowane. W Holandii jednoznacznie nacisk kładziony jest na różnorodność grup docelowych spotykających się w ramach gospodarstwa opiekuńczego. Zebrane w czasie wizyt studyjnych doświadczenia pozwalają na opisanie różnic pomiędzy gospodarstwem społecznym a gospodarstwem opiekuńczym. Holenderskie przykłady przedstawiają modelowy przykład gospodarstwa opiekuńczego. Natomiast poznane przykłady niemieckie, wpisując się w nurt rolnictwa społecznego, są przykładami gospodarstw społecznych.

Aktualnie w Holandii funkcjonuje ok. 1100 gospodarstw opiekuńczych. 800 z nich zostało założonych na bazie gospodarstw rolnych, 200 podmiotów prowadzonych jest przez pracowników z sektora ochrony zdrowia, a pozostałe to inicjatywy prowadzone przez inne osoby i podmioty prawne. Typowe gospodarstwo opiekuńcze w Holandii cechuje się tym, że:

- powstaje z inicjatywy gospodarza,
- najczęściej oferuje prowadzenie opieki dziennej,
- usługi dedykuje zróżnicowanej grupie odbiorców,
- nie zapewnia specjalistycznej opieki medycznej, ale stwarza warunki do pozostawania aktywnym (zasada „*No treatment*”),
- oferuje zróżnicowane aktywności połączone z możliwością pracy w gospodarstwie,
- oferuje usługi w wybrane dni tygodnia, w zależności od gospodarstwa w wymiarze od 1 do 5 dni w tygodniu.

Gospodarstwa opiekuńcze w Holandii oferują osobom korzystającym z opieki bardzo zróżnicowane aktywności. Każde z nich oferuje praktyczne i pożyteczne działania, które zwrócone są na potrzeby uczestników. Angażowanie uczestników w takie zajęcia, jak praca w ogrodzie, opieka nad zwierzętami, czy wspólne przygotowywanie posiłków ma na celu edukację oraz aktywizację osób potrzebujących wsparcia. Z kolei niemieckie doświadczenia stanowią uzupełnienie modelu holenderskiego i pokazują, że każdy gatunek zwierzęcia spotykany w gospodarstwie wiejskim może być wszechstronnie wykorzystywany w terapiach, pod warunkiem jego wcześniejszego wytrenowania i stałej opieki w trakcie pracy. Przykłady z obu krajów wskazują, że świadczone w gospodarstwach usługi muszą cechować się wysoką jakością. Ponadto niezmiernie istotne jest nawiązywanie i utrzymywanie relacji z lokalną społecznością. Przykłady opisywanych tu niemieckich i holenderskich gospodarstw wskazują także na fakt, że finansowanie gospodarstw społecznych to łączenie różnych źródeł dochodu.

Wyjazd studyjny przeprowadzony w ramach projektu „Gospodarstwo opiekuńcze w rozwoju obszarów wiejskich — wyjazd studyjny" pozwolił na zapoznanie się jego uczestników z różnymi formami wzbogacania działalności w ramach gospodarstwa rolnego. Niniejsza publikacja przedstawia wizytowane miejsca i jest dedykowana szerokiej grupie odbiorców składającej się ze wszystkich potencjalnych interesariuszy procesu tworzenia w Polsce gospodarstw społecznych i opiekuńczych. Przedstawione przykłady obrazują, w jaki sposób można znaleźć nowe zastosowania dla dotychczas niewykorzystanych zasobów będących w posiadaniu gospodarstw rolnych. Opisane dobre praktyki uczą również, że należy poszukiwać takich rozwiązań, które będą dochodowe i racjonalne ekonomicznie.

Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie jako realizator wyjazdu wyraża nadzieję, że zaprezentowane w niniejszym opracowaniu przykłady będą stanowić inspirację do działań dla osób wdrażających inicjatywy na rzecz rozwoju obszarów wiejskich w Polsce.

